

ԹՐՎՈՒՄ

Աշակերտ մըն է ան Հայոց Վարժարանի, ու դեռ անհաղորդ ալ Հայ Հոգիին:

Տասներեք տարեկան պատիկէ մը կրնա՞նք պահանջել որ զգայ ու տեսնայ Հոգին իր ազգին պատմութեան, անոր երգերուն կամ ոեւէ մէկ ըստեղծագործութեան մէջ. ու սիրէ ալ ազնուութիւնը, քաղցրութիւնը անոր: Չենք կրնար, մանաւանդ երբ պատիկին աշխարհը այնքան քարի է եղած: Տունին մէջ միշտ իր մօրը գուրգուրանքն է տեսնել, հրեւումն տուողը իր պատիկ հոգիին: Իր հօրը քարութիւնը՝ գաւկիս սիրտը երբէք չցայտնելու: Անոնց սէրը՝ որ չուզեր նոյնիսկ կաթիլ մը արցունք անոր քարքիչներուն հաւաքուի: Իսկ համբոյրները՝ գիշերներուն, տաք-տաք, անոր աչքերը փակող նոյնքան խաղաղ ուրիշ աշխարհի մը երազանքին: Հապա ի՞նք՝ ծիծաղով ու խանդով ծաղկող: Գարնան պէս, արեւին դիմաց, թրվոուն, թրվոուն, աղուոր ու անհոգ:

Դասերու ալ հոգը չունի ա՛ն, Թրվոունը: Արթուն է իր միտքը, կ'ըմբռնէ շուտ: ամէն բան: Դասերու ժամանակ Թրվոունը ինքնիրեն իր խաղերը կը կազմակերպէ, սպասելով զանգակին: Սիրուած ալ է ուսուցիչներէն: Եւ ուսուցիչը չի կրնար հրեւումնով չդիտել Թրվոունի խանդը զրօսանքի գացած պահուն, վազելով սանդուխներէն, արմուկներովը հրելով նամբուն վրայ արգելք եղող աշակերտները: Ու շուտով բակն է հասնել, եւ իր ընկերները իր շուրջը: Ու Թրվոունը կը հնարէ իր խաղերը, կը վազեն, կը ծիծաղին պատիկի քարձր եւ ուրախ ձայնով: Ան իր խաղերուն մէջ ամբողջ շարժում է, տաքութիւն, քաղցրութիւն, թրվոուն: Իսկ իր պատկերը՝ սեւ գոգնոցին մէջ, որուն կոնակի կոնակները փակուած կ'ըլլան միշտ, տարօրինակ հրապոյր մը ունի այնքան ալ սիրուելիք, ծաղկուն իր հասակով: Փայլուն, լայն ու տաք նակատ մը, խայտառակ աչքեր, ու շրթներուն ծիծաղ ու ծիծաղ:

Այս է կեանքը պատիկին որ կ'անի Գարնան պէս, արեւին դիմաց, թրվոուն, թրվոուն, աղուոր ու անհոգ:

Կիրակի առաւօտ մըն է: Աշակերտները եկեղեցի պիտի երթան խումբով: Դպրոցին բակը հաւաքուելու կը խաղան իրենց զրօսանքներու խաղերը: Թրվոունն ալ հոն է, ու չի կրնար խաղցողներուն հետ չըլլալ, մինչեւ իսկ Կիրակի օրերու իր համազգեստին մէջէն: Նորէն նոյն ջերմութեամբ, նոյն աշխոյժով:

Բայց ահա զանգակը: Ու դժգոհի նայուածք մը Թրվոունի դէմքին: Բայց Թրվոունը չի կրնար միմակ ալ մնալ:

Կը մօտենայ բակի երկայնքին փոքր փոքր, իրարու հետ փառող երկու աշակերտներու: Իրեն քարեկամ ընկերներ են ասոնք: Աւելի լուրջ ու մեծի հովեր առած պատիկներ, որոնց ապրումները, լրջութիւնը չի կրնար Թրվոունը ամբողջովին հասկնալ եւ սակայն չի կրնար չսիրել ալ զանոնք: Ու ամէնէն աւելի մօտիկ է անոնց: Ու հիմա, իր հոգը, իր դժգոհութիւնը շրթներուն կը հարցնէ անոնց, ջղային շեշտ մը իր ձայնին:— «Ըսէ՛ք, ի՞նչպէս եկեղեցին կը սիրէք. կը սիրէ՞ք պատարագի երգերը:» Դժուար էր պատասխանել անոր հարցումին: Իրենց այնպէս կուգայ որ վաղուց զգացեր են հրապոյր մը, տարբեր համ մը, բան մը եկեղեցիի այդ երգերուն մէջ, եւ իրենց մեծերը ըսել են իրենց թէ այդ հրապոյրը Հայ Հոգին է այդ երգերուն մէջ, եւ իրենք այնքան ալ կը սիրեն լսել «Սուրբ, Սուրբ»ը որ հրեշտակներու թեթեւ ու պայծառ հասակներ կը կախէ կարծես երկինքէն: «Հոգի Աստուծոյ»ն որ այնքան

վստահութեամբ, պարգուծեամբ աղաչանք է, յուզում է, երկինքի մէջը ըլլալու, երկինքին հրեշտակները գրկելու: Ու այսպէս միւսները, բոլորն ալ: Իրենց գիտեն հիմա, թէ Հայ Հոգին է որ կրցեր է այդ թեթեւութիւնը, այդ պայծառութիւնը, վստահութիւնը, պարգուծութիւնը, քաղցրութիւնը դնել քառերուն, ասոնց եղանակին, ելեւէջներուն մէջ, իրենց թռիչքին հետ հոգիներն ալ մօտեցնելով երկինքին: Բայց ի՞նչպէս քացատրեն այս ամէնը Թրվոունին. չէ՞ որ ան պոստիկ է, ու չի հասկնար:

— “Աղուոր է եկեղեցին. ամէն ինչ հայ է այնտեղ”, կ’ըսէ մէկը իր երկու ընկերներէն: Այսչափ միայն: Թրվոունը կը նայի անոնց աչքերուն եւ կ’ուզէ քան մը հասկնալ: Ու կը բաժնուին:

Շարքին մէջն է Թրվոունը, իր մութ գոյն համազգեստով: Ու կը փալէ լռութեամբ մը որ իր տարիքին ու իր հասակին այնպէս անուշ արտայայտութիւն մը կուտայ: Անիկա չէ այլեւս նայուածքը մէկ տեղ պահելու, սեւեռելու անկարող պոստիկը, որ ամէն վայրկեան դուրս կը թափի կարծես ինքզինքէն, իր շարքէն: Եկեղեցի կը մտնեն: Իրենց տեղերն են, ամէն անգամուան պէս: Թրվոունը անկիւն մըն է իր կարգին, վերնատան մէջ: Կը նայի ուղիղ իր դիմացը, ու կը կրկնէ մտքին մէջէն, “աղուոր է եկեղեցին, աղուոր է եկեղեցին”:

Կը դիտէ ջահերը՝ քաղմաթիւ գոյներու ճառագայթումով եկեղեցիին մէջ տարածուող, ներմակ մոմերու լոյսէ գիծերը, որոնք կը փալփալեն ու կ’երկարին ոսկիի քարակ երիզներու պէս: Իրեն այնպէս կուգայ որ նոր կը տեսնէ այս ամէնը: Ի՞նչ աղուոր է զարդարուեր խորանը, ներմակներու եւ լոյսերու մէջ, ազնուական ճաշակի մը զգացումը արթնցնելով իր ներսիդին: Հապա Բահանա՞ն: Պատարագիչի իր զգեստաւորումով, թագով, խորանին առջեւ, սկիւնը ձեռքը: Ժողովուրդը, երգող դպիրները: Ամէնքը ծնրադիր, կը խաչակնքեն, կ’աղօթեն: Թրվոունը կը դիտէ այս բոլոր ջահերը, գոյները, լոյսերը, սեւ վերաքլուներու, վեղարներու խորհրդաւորութեան մէջ անցնող վարդապետները, եկեղեցին լեցնող քաղմութիւնը եւ ձայները, ու ինքն ալ կը լեցուի, կը սիրէ, կը զգայ թէ կը սիրէ այդ ամէնը:

Ու զանգակներու, բռնցներու արձագանգներուն մէջէն կը քարճրանայ խորունկ ու ծփուն ձայնը խումբին՝ “Սուրբ, սուրբ”, այնպէս փնփուշ, յետոյ այնպէս պայծառ, զուարթ, կամարներէն վեր թեւ առնող դէպի երկինք: Թըրվոունին սիրտը կը լեցուի յուզումով մը: “Աղուոր է եկեղեցին:” Կը սիրէ երգը, քառերուն զօրութիւնը, անկեղծութիւնը, աղուորութիւնը: Կը զարմանայ, կ’ուզէ գիտնալ թէ ո՞վ է գտեր, ու դրեք երկնային սա քառերը, եղանակը: Ու կ’ուրախանայ: Իր ընկերը ըսաւ. “Ամէն ինչ հայ է այնտեղ:” Ուրեմն իր հին հայրերէն մէկն է այսպէս աղօթած ու երգած: Եւ Թրվոունը կ’ուզէ աւելին զգալ: Կը շարունակուի պատարագը, հետգհետ աւելի խորհրդաւոր: Ամէն երգ աւելի ընտանի շունչ մը կը դառնայ իրեն:

Ծունկի են դպիրները: Ամբողջ ժողովուրդն ալ, իր ընկերներն ալ, ինքն ալ: Այսպէս աւելի լաւ էր: Ինք կ’ուզէր արդէն ծունկի գալ:

Ու վարէն ձայն մը կը քարճրանայ միմա՛կ ու մեղմ: Այդ եղանակը, այդ “Տէր ողորմեա՛ն” ծանօթ է իրեն: Բայց հիմա, եղանակին ու երգին մէջէն զուսպ տրտմութիւնը շեշտին այնքան իրական է իրեն համար, ու այնքան համեմատելի՝ զեղումին հետ իր խռովուն հոգիին: Կարծես հիմա՛ միայն կը հասկնայ իրեն պատմութեամբ: Կոմիտաս վարդապետ, վերջին անգամ “Տէր ողորմեա՛ն” մըն է երգած, տարագրութեան օրերուն, ամայութեան մը մէջ, վրանի մը տակ: Թըրվոունի աչքերուն աւելի յստակ կուգայ պատկերը վրանին, արեւուն տակ: Հայեր են ծունկի եկողները, հեռու իրենց հայրենի օճախէն, պարտէզներէն, հօտաշէն լեռներէն, ամէնքն ալ տարագիր: Ով գիտէ անոնցմէ քանիներուն համար վերջին պատարագն էր ատիկա, իրենց կեանքը դեռ չմարած: Ի՞նչ տրտմութիւն է վրանին անկիւնները կծիկ եղած ծերունիներուն դէմքին վրայ,

ձին մագերով, յոգնած, աչքերնուն մէջ սարսափը մահուան ու դիակներու: Ի՞նչ դող է անոնց շրթներուն ու վեր քարճրացած, երերող թեւերուն: Ասոնց ամէն մէկուն քովիկը, մանրուկ հասակները պատկանելի, պատառոտուն հագուստներով, բոպիկ, եւ անօթութիւնը իրենց նայումսներուն մէջ: Ասոնց հետ միասին, քախտով ու հագիւ ազատած հայ հարսնուկ մը, ծունկի, տժգոյն, լաչակը գլխուն, ձեռքերը ամուր գրկած, աչքերը գետին, տրտում Աստուածածնի մը քարի դէմքը յիշեցնելով: Ու ամէնքը՝ ծերունի, մանուկ, հարսնուկ, կ'ընկերանան ձայնին, որ խորունկը վրանին, ծունկի, սեւի մէջ, կ'երգէ "Տէր Ողորմեան", առանց ալ գիտնալու որ վերջին պոռթկումն է իր հոգիին, իր մէջ հաւաքած ամբողջ ցարը, տրտմութիւնը հայ հոգիներուն, վրանէն ներս աղօթող կամ վրանէն դուրս տառապանքի եւ արիւնի ճամբուն մէջ իրենց վերջին վայրկեանները ապրող, առանց կարենալու իրենց հոգիներուն խռովքը պատմել:

Թրվոռնը չէր եղած այսֆան ինքամփոփ:

Վարէն երիտասարդ վարդապետ մըն է որ կը շարունակէ եղանակը, ծփուն ու թրթռուն իր ձայնով՝ "Յիսուս Փրկիչ մեզ Ողորմեա": Ու Թրվոռնը կը սիրէ աղաչանքը, տրտմութիւնը քառերուն, վստահ է հիմա որ տարբեր է քաղցրութիւնը Հայ Հոգիին, ու կը դողայ իր սիրտը, հպարտութենէն, հրնուանքէն որ կը լեցուի իր հոգիին:

Ու Թրվոռնը կուլայ, առանց զսպելու իր պոռթկումը, ու կրկնելով ինքզինքին, "աղուոր է եկեղեցին, աղուոր է հոգին իմ պապերուն":

ՊՈՒՐԱԿԻՆ ՄԷՋ

Տղայ մը կ'երթեւեկէ պուրակի մը խաղաղ ծառերու շուրհին, որոնք վաղուց ընտանի են իրեն: Ինք եկաւ հոն օր մը, երբ մարդոց անխորհ կեանքէն ձանձրացած, ուզեց ապրիլ հոն խաղաղութեան մէջ, առանձնութեան քաղցր վայրկեաններ: Այն օրէն ի վեր պուրակը ընտանի վայր մըն է իրեն համար, ուր ինք յաճախ կ'այցելէ: Այսօր հոն է ան իր ցաւին հետ ու կը փախ տետրակ մը ձեռքին, տրտում մայրիկներու շուրհին, որոնց սլացիկ հասակներուն մէջ իր փոքր մարմինը կորսուել է ամբողջ: Ան կը դիտէ ծառերու ճեղքներուն մէջերէն հեռուն՝ մթնոլորտի վերջալոյսի, ու կը ժպտի իր սեւ աչքերով, ժպիտ մը տրտում, որ իր հոգիին պատկերը կ'արտայայտէ, իր յոգնած դէմքին տարբեր գեղեցկութիւն մը տալով: Կը բանայ տետրակը ուր ընդօրինակուած կան իրմէ սիրուած քերթուածներ: Անկէկա մասնաւոր սէր մը ունի բանաստեղծութեան հանդէպ, որ հետեւանքը չէ միայն իր տարիքին, ուր ամէն պատանի բանաստեղծ է քիչ մը: Ան իր մէջ ներքին հակում, զօրաւոր փափաք մը զգացած է գրելու:

Տարիներ անցեր են այն օրէն երբ ինք զգացած էր այդ ըզմանքը գրելու: Սակայն հիմա, պարտեզին մէջ տետրակը ձեռքին, ինքզինքն հեռու կը զգայ իր երագին: Ու այնքան ալ տրտում է անոր համար: Իր մտածումները ակամայ ետ կ'երթան, ու պատճառները որոնք արգելք եղան իրեն իր երագին հասնելու, իր մտքին հայելիին մէջ ան կը տեսնէ յստակ ու անգուր: Կ'ուզէ մոռնալ քայց չի կրնար: Տրտմութեամբ կը յիշէ թէ իր ծնողքը չեն ուզած ձգել զինքն առանձին իր զգացումներուն ու երագներուն հետ: Ան որքան ուզած է ձմեռ գիշերներ կրակին քով նստիլ ու գրել անձրեւի երգը՝ եւ սակայն տան մէջէն ոչ ոք հասկցած է իր հոգին, ու իր ծնողքը ստիպած են զինքն որ կանուխ անկողին երթայ, անոր առողջութեանը վախէն, ու քանի անգամներ տղան ստիպուած ձգել է թուղթն ու մատիտը իր սեղանին եւ գացեր է անկողին չուզելով:

Տակաւին ուրիշներ եղած են աւելի չար: Ինք չի կրնար մոռնալ քանի մը օր առաջուայ գիշերը, տօգոյն լոյսի մը տակ երբ գրեք էր տողեր, ու պատմեր էր իր յոյսերէն, երազներէն, եւ մարդիկ որոնք ոչինչ հասկցեր էին իր կեանքէն, կասկածելով, ուզեր էին ոչնչացնել եւ այրել իր թուղթերը: Զինք չար կարծեցին ու փորձեցին խրատել եւ յուսահատեցնել իր երազէն, որ ըլլար տափակ ու անխորք: Երազը մոռնա՞լ: Տղան գայն ամբողջ հոգւով կը սիրէր: Ի՞նչպէս, ի՞նչպէս կրնար ուրանալ:

Ու այդ բոլորը դառնացուցին զինքը մարդոց դէմ: Ան չուզելով գիտցաւ թէ չար էին մարդիկ, ու կորսնցուց իր վստահութիւնը ամէնուն հանդէպ: Հիմա չունի ան իր դէմքին՝ զուարթութիւնը առաջուայ: Ու ան կը փախչի մարդերէ, հեռու մնալու, մեռնակ՝ իր երազին հետ գոր չուզեր լիել: Հոս ծառերու թեւերուն տակ ան արդէն պաշտպանուած կը զգայ ինքզինք, ու մթնոլորտը երկնքին հանդարտութեանը մէջ կ'ապրի լուռ, երազն իր աղուոր: Հոս ոչ ոք պիտի կրնայ զինք արգիլել:

Կը նստի ծառի մը բունին, ցաւը գրկած ու կը մտածէ իր ցաւին: Պէտք է դիմանալ, իր ներսիդէն ձայն մը կ'ըսէ շարունակ՝ “ցաւը քաղցր է, անով միայն հոգիներն կրնան հասնիլ դէպի բարձունքը լոյսէ:” Կը ժպտի, այնքան լեցուն իր ցաւով, ու կը յիշէ տողերը բանաստեղծին որ սիրած է ցաւը ու երգած ալ գայն: Այդ բառերը յոյս կուտան իրեն եւ ան ցած կ'արտասանէ:—

“Այլեւս չեմ հերքեր քեզ. հոգիին ցունց կուտաս դուն.

Ու կըրելով հանդերձ քեզ, երիտասարդ իմ հոգին

Բարձրացրնէ պիտի վեր շէնքը տրտում օրերուն,

Սեւեռուն մեծ մարդերու յաւերժութեան, հըրաշփին...:”

Եւ մարդերուն տուած տառապանքին հակառակ, ան կ'ուզէ կեանքը բանաստեղծի մը հոգիովը ապրիլ: Ինք պիտի ամոքէ վիշտերը ուրիշներու, հոգ չէ թէ անոնք ըլլան մարմնական կամ հոգեկան: Ան կը տեսնէ գալիք տարիները, կը տեսնէ մայրիկներով շրջապատուած շէնք մը. հիւանդանոց մըն է ան ուր հիւանդներ կան լեցուն, ու անոնցմէ շատեր հոգիի վիշտն ալ ունին մարմնի ցաւին հետ միասին: Կը տեսնէ ինքզինք ներմակներու մէջ, պզտիկի մը մահիկին քով ծռած ու անոր ձեռքերը իր ձեռքերուն մէջ առած կը սփռփէ գայն: Իրեն կը թուի թէ կը լսէ՝ հիւանդները կը փսփսան. “աղուոր է սա տղան”. ու ինք պիտի լսէ ու անցնի: Պիտի ժպտի ու հարցական աչքերով պիտի նայի ամէնուն: Յետոյ յոգնած երբ անկողին մտնէ, պիտի աղօթէ իր հիւանդներուն համար: Կը ժպտի նորէն սուրբի մը բարի ժպտով:

Ծառերուն մէջ հով մը, խումբով թռչուններու ճրկմըվոցը, կը սթափեցնեն զինք: Ուրիշ է տղան, հանդարտ որոշումով իր երազին հասնելու:

ԱԼԻԲ